

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

VAKIFLAR: ESKİ YUGOSLAVYA TOPRAKLARINDAKİ MEVCUT ŞEHİRLERİN TEMEL TAŞI

Olga Zirojević

Vakıf muessesesi Kuran'da yer almamaktadır. Ancak bazı ayetler hayırseverlikle ilgili genel prensipler içermektedir. "Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe engemezsiniz. Her ne sarfederseniz şüphesiz Allah onu bilir."¹

Sünnette ise vakıf açık bir şekilde belirtilmiş, temellendirilmiş ve sadaka-i cariyeye (sürekli olan hayır eseri) adıyla anılmıştır. "İnsanoğlu olduğu zaman, hayatı eserlerinden şu uçu dışında, bütün amelleri sona erer: Devam eden sadaka (sadaka-i cariyeye), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat"² Bosna Beylerbeyi Sultanzade Gazi Hüsrev Bcy'in (1521-1541) vakıfnamesinde şöyle denir: "Hayırlı eserler kötü olanları yok edsr. Hayırlı eserlerden en şereflişini sadaka, en iyi sadakayı da sadaka-i cariyeye oluşturur. İyi eserlerden en güzeli uzun süren ve çoğalanıdır." Buna göre vakfın, "faydası hiçbir zaman sona ermeyecek ve neticeleri kıyamet gününe kadar yaşayacak"³ bir muessese olduğu belirtilmektedir.

Vakfın bir nevi sadaka anlamı taşıdığı kabul edilmelidir. Sadaka vermek ise Müslümanların temel dinî vazifelerinden biridir. Sadaka, doğrudan elden ele (mal veya para şeklinde) veya bir mülkün ana değeri kullanılmadan sadece gelir ve kazançlardan faydalanılması kaydıyla bir mülkün vakfedilmesi şeklinde verilir.⁴

Şekil olarak vakıflar cami, tekke, imarethane, okul, kütüphane, çeşme, kervansaray, saat kulesi, köprü ve su şebekesi gibi hayır tesislerinin bakımını sağlayan bir mülk geliridir. Bir malın vakfedilmesi için onun tamamen özel mülk olması şarttır.⁵

¹ *Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmran: 92. Ayrıca bkz.: Hac: 77. Zilzal: 7.

² K. Dobrača, "Vakıfname u Gazi Hüsrev-Begovoj Bibliotece", *Anali Gazi Hüsrev-Begove Biblioteke*, (V. Saraybosna, 1976, 41.

³ *Vakıfname Iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni Institut, Saraybosna 1985, 48.

⁴ M. Begović, *Vakufi u Jugoslaviji*, SANU, Belgrad, 1963, 11.

⁵ Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak sahipliği üç kategori olarak mevcuttu. Bunlar miri, mülk ve vakif şeklindeydi. Miri araziler tamamen hazinenin ve umarlı sınıfa maaş yerine veriliirdi. Mülk,

Kışla ve askerî ve stratejik tesisler hariç, Osmanlı Devleti'ndeki tüm kamu ve kültür tesisleri, sosyal yardım ve kamu hizmet tesisleri vakıf sistemine dayalı olarak kurulmuş ve yaşamıştır. Dolayısıyla tüm okullar, camiler, köprüler, çeşmeler, şadırvanlar, su şebekeleri ve diğer hayır kurumlarının bakımları taşınır ve taşınmaz mülkler başlıyayan hayırseverlere bırakılırdı.⁶

Hayırseverler sultanların kendileri, aile fertleri, devlet yüksek erkânı, yerel idarî temsilciler, sıradan kişiler, hürriyetine kavuşmuş köleler ve kadınlar olabiliirdi. Bursa, Edirne, İstanbul, Filibe, Sofya, Selanik, Ohri, Manastır, Üsküp, Saraybosna ve Belgrad'ın inşaları sırasında her sultan bir veya birkaç imaret tesis etmiştir.⁷ Mevcut şehirlerin inşasını, çoğu defa o yörenin insanı olan paşalar, vezirler, defterdarlar, beylerbeyleri, sancak beyleri ve diğer yüksek memurlar kendi vakıflarını kurarak devam ettirirdi. Devletin bu yüksek ve zengin erkânından başka, kendi imkanları çerçevesinde sıradan vatandaşlar, tüccar ve zanaatkarlar ve hatta kadınlar da hayır yapmaktan geri kalmazdı. Mesela Saraybosna'da, bir bozacı, nalçacı, paçacı ve saraç bakımı için önemli mülk bırakarak kendi camilerini inşa ettirmişlerdir. Yine bu şehirde iki kızkardeş giyecek öreerek kazandıkları paralarla bir çeşme inşa ettirmişlerdir.⁸ Keza Yenipazar'da mevcut 22 vakıftan 4'ü kadınlara aittir.⁹

XV. asırdan XVIII. asra kadarki dönemde Bosna ve Hersek'te (sadece Saraybosna'da 40'tan fazla) 2000 civarında,¹⁰ ayrıca Prizren'de 38, Manastır'da 40 ve Pirlepe'de 29 vakıf kurulmuştur. Son üç şehir için veriler XV. asır ile XVI. asrın başlangıcına ait olup tamamını içermemektedir.

XVI. asrın ortalarında İstanbul'da (sultan, vezir ve hanedan üyelerine ait olanlar hesaplanmazsa) 2515 vakıf mevcuttu.¹¹ Edirne'nin de neredeyse tamamının "vakıf" olduğu bilinmektedir.¹² Bu nedenle Vera Mutağçieva'nın

kullanımı serbest olan tamamen özel mülkiyeti. Üçüncü kategori ise "extra commercium" özelliğini taşıyan dinî vakıftı. Vakfa tamamen özel olan mülkler vakfedilirdi.

⁶ Devletleştirmeden başka (Fatih Sultan Mehmet zamanında) vakıf mülkleri diğer şekillerde de "kaybolurdu". Daha detaylı bilgi için: V. Mutağçieva, "Osnovni Problemi i Izucavaneto Na Vakfa Kato Cast Ot Socialno-Ikonomiceskata Struktura Na Balkanite Pod Osmanskata Vlast (XV-XIX v.)", *Studia Balcanica* 14. SANU, Sofya 1979, 103-107.

⁷ Şeriata dayanarak elde edilen toprakların üçte biri sultanların hasına, üçte biri feodal süvarilere ayrılır, üçte biri ise vakfedilirdi (a.g.e., 100).

⁸ A. Bejtüć, "Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, III-IV, Saraybosna 1953, 234.

⁹ B. Zlatar, Popis Vakufa u Bosni u XVI Stoljecu, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XX-XI, Saraybosna 1974, 137-141.

¹⁰ Dobraća, *Vakufname*, 44

¹¹ Ö. L. Barkan ve E. H. Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1456) Tarihi*, İstanbul, 1970, 1-440.

¹² K. Kreiser, *Edirne im XVII Jahrhundert nach Evliya Çelebi*, Freiburg, 1974.

“Balkan şehri bir vakıfı”¹³ iddiasının doğruluğu görülmektedir. Çünkü bir Müslüman şehrinin özelliğini taşıyan camiler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, dükkanlar, tekkeler gibi en önemli binalardan maada, belirli iktisadî tesisler, mezarlıklar (mesela Yahudi mezarlığı) ve neredeyse şehrin tüm iskân arazileri vakıflara aitti (şeriat hukuku bölünmüş mülk hususunu tanımaktadır).¹⁴ Böylece Üsküp, Yenipazar, Saraybosna, Mostar ve Bany Luka gibi en önemli yerleşim merkezleri gelişmelerini ve en parlak dönemlerini vakıflar sayesinde elde ederken, kuruluşlarını vakıflara borçlu olanların sayısı da az değildir.

Şehirlerin kurulması sadece ilk cami kurucusunun (vakfedenin) iradesinin gerçekleşmesini mi teşkil etmektedir. Yoksa devletin iştirakı mı bunda etkili olmuştur? Bu soruyu cevaplayan Türk dönemi Bosna tarihinin emektar araştırmacısı Adem Hancıç, Bosna’da (ve şüphesiz benzeri diğer yerlerde) ilk camilerin ve şehirlerin kurulmasının, vakfedenin dinî iradesinin gerçekleşmesinden ziyade, devletin askerî-idarî, ulaşım, strateji, iktisadî ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tespit edilmiş siyasetinin bir neticesi olduğunu belirtmektedir. Osmanlı idaresinin defter adıyla bilinen resmî sayımları ilk cami inşalarının doğrudan sultanın adına ve onun emri üzerine veya sultanın iradesini yerine getirecek bir başka şekilde gerçekleştiğini kesin olarak göstermektedir. Örnek olarak, bir zamanın kasabası (halen Donji Vakıf’ta bir köy) olan Oborci’de “sultanın emri üzerine” caminin inşa edildiği belirtilmektedir.¹⁵ Bununla paralel olarak bazı şehirlerde (özellikle Bosna’da) bazı şahıslar merkezî idarenin emri üzerine ve devletin ihtiyaçları doğrultusunda kendi vakıf camilerini inşa etmişlerdir.¹⁶

Geleceğin şehirlerinin çekirdeğini oluşturan bu ilk vakıf tesislerini, kökenleri genellikle o yörelerden olan meşhur kişiler (paşalar, sancak beyleri, beylerbeyleri) inşa ettirmişlerdir. Mesela Bosna Sancak beyi Mustafa Bey Sokoloviç Rudo arazisi için sultandan temlikname alarak yeni Rudo kasabasının güçlü iktisadî temellerini oluşturan cami, mektep, kervansaray, değirmen, tabakhane, Lim nehri üzerinde köprü, hamam, iki dibek ve çok sayıda dükkanı

¹³ V. Mutafovića, “Osnovni Problemi”, 123.

¹⁴ Türkiye’de belediye sisteminin doğrudan vakıf sisteminden alındığını hatırlayalım (H.Kaleşi, *Najstariji Vakufski Dokumenti u Jugoslaviji Na Arapskom Jeziku*, Priština, 1972, 13).

¹⁵ Sultanın adını taşıyan birçok şehirde (Saraybosna, Travnik, Priština, Novo Brdo) cami bulunmaktadır. Ancak bunlar sultanın vakfı olmayıp, devletin parasıyla inşa edilenlerdir (A. Handžić, “O Formiranju Nekih Gradskih Naselja u Bosni u XVI Stoljcu. Ulcga Drzave i Vakufa”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XXV, Saraybosna, 1977, 133-136.

¹⁶ A.g.e., 138.

kendi yaptığı harcamalarla XVI. asrın ortalarında kurmuştur.¹⁷ Yine Romanya yaylasında bulunan Glasinac kasabası o yörenin tehlikeli bir geçit olması nedeniyle ulaşım emniyetini sağlamak amacıyla kurulmuştur.¹⁸

Bosna'nın diğer bir çocuğu, Ferhat Paşa Sokoloviç, Sıny ve Knin arasında bulunan Gornji ve Donji Hrvatce (Hrvatce) köyünde ulaşım emniyetinin sağlanması açısından vakıf (cami, mektep ve dükkanlar) kurması için emir almıştır. Klis sancak beyi olarak Ferhat Paşa "deniz sahilinde ve yörenin ileri ucunda" bulunan Zemunik (Zadar-Obrovac-Benkovac kavşağında) kasabasını kurmuştur.¹⁹

Sözü edilen bu son iki kasabadan başka, XVII. asrın başlangıcında Klis sancığı'nda (kuruluşu 1537) kasaba statüsünü taşıyan 15 yerleşim yeri daha kurulmuştur (Konjic, Prozor, Prusac, Oborci, D. Vakuf (Novosel), G. Vakuf (Çešta), Livno, Sinj, Klis, Vrlika, Drniş, Skradin, Glamoç, Knin, Jezero). Bu kasabaların önemi Hırvatistan'da yaşanan son savaş esnasında yeniden dramatik bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunların çoğu cami ve mekteplerin kurulmasıyla (XVI. asrın sonu) köy statüsünden kasaba statüsüne yükselirken (Donji ve Gornji Vakuf, Hırvatce ve Zemunik), diğerlerinde camiler sultanın emri üzerine kurulmuştur.²⁰

Öte yandan, vakıfların vakfedenlerin memleketlerinde veya buna yakın yörelerde kurulmaları şart değildi. İmparatorluğun tümünde vakıfları yayılmış bulunan Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, eski Yugoslavya topraklarında meşhur Drina ve Trebišnjica köprülerinden başka Bečkerek (bugün Zrenjanin) adıyla bilinen kasabayı da kurmuştur. Sırpların sundukları yardımları unutmayan Mehmet Paşa burada, bakımları için komşu köylerin (D. Elemir ve Orlovat) gelirlerini tayin ederek, cami, hamam, 22 dükkan, 4 ev ve 5 değirmen vakfetmiştir.²¹ Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Mehmet Paşa sultanın fermanına istinaden kaleyi genişletip, çok nüfuslu ve düzenli bir büyük şehir

¹⁷ Rudo kasabasının kurulmasıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Mustafa Paşa Sokoloviç'in Vakıfnamesi (A.Beytic, *Rudo i Rudski Kraj Kroz Vjekove*, Pljevlja, 1971, 173-177).

¹⁸ Eşkiya yüzünden, bu yaylanın yanında bulunan köye gelmeye hiç kimse cesaret edemiyormuş. Bu nedenle hayırsever Hacı İbrahim Ağa o yerleşim yerinde cami, mektep, kervansaray ve dükkanlar kurmuş. Sultanın, orayı kasabaya dönüştüren ve oraya yerleşen halkı avârız-ı divâniye ile tekâlif-i örfiye vergilerinden muaf sayacak bir fermanının kendisine gelmesi halinde bölgenin daha işlek bir hale geleceğini ve böylece hazineye fayda sağlanacağını belirtmektedir. Sipahilerin hiçbirinin kaydında sağlanmayan haymanaların çoğu ve halk oraya yerleşmiş bulunmaktadır. Handzic, "O Formiranj", 138-139.

¹⁹ A.g.e., 140-142.

²⁰ F. Dz. Spaho, "Dzamije i Njihovi Vakufi u Gradovima Kliškog Sandzaka Pocetkom XVII Vjeka", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, V-VI, Saraybosna, 1978, 217-229.

²¹ İstanbul, BB, TD No.365, 1566/67, 345-354.

kurmuştur. Şehir halkı da devletin kanunlarının öngördüğü tüm vergilerden ve ağır yükümlülüklerden muaf tutulmuştur. Evliya Çelebi'ye göre, bu kasabadaki, tüm han, cami, hamam, imaret, medrese, tekke, okul, mescit, çarşıdaki pazar ve dükkanlar, kısacası, evler dışındaki mevcut tüm binalar Sokullu Mehmet Paşa'nın vakfidir. Binaların hepsi sert (kaliteli) malzemeden inşa edilmiş ve kurşunla kaplanmıştır.²²

Bugünkü Kaçanik kasabası da (köyü ile anılan vadi girişinde), birkaç defa Sadrazam olan Koca Sinan Paşa'nın (Luma, Arnavutluk kökenli) vakıfları sayesinde, önemsiz bir köyden kasabaya yükselmiştir (herhalde bir tesadüf sonucu değil). Sinan Paşa XVI. asrın sonuna doğru burada cami, mescit, iki han, okul ve hamam kurmuştur. Yine Sinan Paşa'nın oğlu Kaçanikli Mehmet Paşa²³ Kaçanik'e, kasabanın geleceğine yön verecek vakıflar bırakmıştır. Hatırlamak gerekir ki, bu yerleşim yerinin Balkan Yarımadası'nın batı kısmından Vardar Vadisi'ne ve Ege Denizi'ne²⁴ giden dikey yol güzergahı üzerinde bulunması önemini artırmış, bu kasabanın çok erkenden derbent statüsüne kavuşmasını sağlamış²⁵ ve hatta kasaba stratejik önemini günümüze kadar korumuştur. Vakıflar çoğu defa, terkedilmiş ve tehlikeli yerler ile köy yerleşim yerlerinde de kurulmuştur. Bunlardan hanlar ve kervansaraylar genellikle oralardan geçen tüccar ve yolcuların emniyetini sağlayan konaklama yerleriydi.

Eski Yugoslavya'daki toplam vakıf sayısı tam olarak halen bilinmemektedir. Öte yandan vakıf kelimesinin yer adlarında da sık sık kullanılması vakfın önemini göstermektedir. Bosna'da bulunan G. Vakuf, D. Vakuf, Skender Vakuf ve Varcar Vakuf'tan başka, Bosna'da, Makedonya'da ve Sırbistan'da birçok köy ve şehrin ve bazılarının mahalle ve arazilerinin vakıf adını taşıdıkları görülmektedir. Yine, bugün mesela Saraybosna'daki Skenderija ve Ferhadiya vakıfları, vakfedenlerin adlarını taşımaktadır.²⁶

Son yıllarda yerleşim yerleri isimlerinin yanı sıra, ortak geçmişimizin eserleri bile yıkıcı ve yok edici güçlerin kurbanı oldu. Böylece Bosna'da birçok yerleşim yeri, adlarının önüne "Bosna" yerine "Sırp" kelimeleri eklenerek yeni

²² Evliya Celebi, *Putopis, Odlomci O Jugostovenskim Zemljama*, çeviri, giriş ve yorumlar H. Şabanović, Saraybosna 1967, 533.

²³ H. Kaleşi, *Najstariji Vakufski*, 229, 273.

²⁴ Roma kalıntıları bu yolun ne kadar eski olduğunu göstermektedir (G. Škrivanić, *Putevi u Srenjovokovnoj Srbiji*, Belgrad 1974, 105).

²⁵ Daha detaylı olarak: O. Zirojević, "Prilog Istoriji Kačanika", *Glasnik Etnografskog Instituta SANU*, XLII, Belgrad, 1993, 156-160

²⁶ *Rečnik Srpskohrvatskog Knjizevnok i Narodnog Jezika*, II, SANU, Belgrad, 1962, 363; *Rječnik Hrvatskog ili Srpskoga Jezika*, Sv.85 Zagreb, 1972, 516-7.

isimlere büründü. Ancak, isimler eski haline dönme imkanına sahip iken, İslam medeniyetine düşman akılsız ve yıkıcı kimselerin kurbanı olan bu yörelerdeki İslam eserleri için maalesef aynısı söylenemez. İslam mimarisinin birer incisi olan Alaca Camii (Foça)²⁷ ve Ferhadiye Camii²⁸ (bu cami ile birlikte, üstelik barışın sürdüğü esnada, Banya Luka'nın tüm diğer camileri de yıkılmıştır) ile Mostar köprüsünün yanısıra, Bosna'nın Sırp kesimindeki tüm camiler yıkılmış bulunmaktadır. Değer taşıyan binaların çoğunun vakıf olarak inşa edildiği bilinen Saraybosna'da da çok sayıda dinî tesis (cami ve mescit) hasar görmüştür. Hüseyin Bey Camii'ne değişik çapta atılmıştan fazla mermi atılmıştır. Bu yörede şekil açısından tek olan kubbealtı Muslihüddin Çekrekçi Camii de önemli ölçüde zarar görmüştür. Aynı zamanda hamam, medrese, bezistan, han, ev (Svrzi'nin evi), külliye, mektep, tekke, çeşme ve hatta mezarlıklar da hasar görmüştür.²⁹

Aslında, savaş ateşinden uzakta bulunan Belgrad'da bile yıkıcılar, bu şehirde ayakta kalan tek İslamî tesis olan Bayraklı Cami'ye (1660-1688) birkaç defa saldırdılar.³⁰ Camiye yapılan ikinci saldırı dolayısıyla (binanın zemin katında 21 pencere kırılmıştır), 196/97 Sırbistan Öğrenci Protestosu şu beyanatta bu saldırıyı kınamıştır: "Seçim hırsızlığına karşı ve fikir özgürlüğü amacıyla iki aydan beri yürüttüğümüz mücadelede, kültür eserlerinin yıkımını ve dinî toleranssızlığı protesto ediyoruz."³¹

Birinci Sırp isyanı sırasındaki devlet adamı, voyvoda ve papaz Matija Nenadoviç (1777-1854) *Memoari* (Hatıralarım) adlı kitabında Stratimiroviç'in (Karlovaça Metropoliti, 1757-1836) herkese, özellikle de kendisine "Türk camilerini, haremelerini, mezarlıklarını kirletmekten kaçınmamızı, bir sözle, Türklerin kutsal saydıkları her şeye bizim de saygı göstermemizi" tavsiye ettiğini bildirmektedir.³²

²⁷ Balkanlar'daki en güzel camilerden biri olan bu cami tamamen yıkıldıktan sonra, bulunduğu yer bile dozerle düzeltilmiştir.

²⁸ O. Zirojević, "Ferhadiye", *Danica*, "Srpski narodni ilustrovani kalendar za 1995 godinu". Belgrad, 1994, 311-313.

²⁹ Bu yazıda verilerini kullandığımız N. Koştoviç'in doğru olarak dediği gibi: "Şimdiye kadar Müslümanlara karşı yapılan yokedici eylemlerden farklı olarak bu saldırı, Bosna ve Hersek'te yaşayan ve Sırp olmayan, özellikle Müslüman halkın kovulmasından ve yok edilmesinden ziyade, toplam iktisadî potansiyelin maddî değerlerinin ve dinî tesislerin tamamen imhası amacıyla yapılmıştır". N. Koştoviç, *Sarajevo Između Dobrotvorstva i Zla*, Saraybosna, 1995, 257 ve diğer yerler.

³⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. O. Zirojević, "Bayraklı Dzamiya". *Republika* 143-144, 1-31 Temmuz, Belgrad, 1996; aynı yazar, "Dzamiya- Trn u Oku", *Republika* 157, 1-5 Şubat, Belgrad, 1997.

³¹ *Naša Borba*, 17.01.1997.

³² *Celokupna Dela*, Narodna prosveta, 99.

Yarım asır sonra Balkanların emektar araştırmacısı Felix Kanitz (1829-1904) “Sırların, intikam alevi altında ve sadece Türk dönemini hatırlattıkları için, birçok binayı yerle bir ettiklerinden” üzüntü duyduğunu ve “bu binaların hiçbirinin o yörenin gelişimine engel teşkil etmediklerini” belirtmektedir.³³

Halen Kosova’da “Allah korusun, vakıftan gibi korkuyoruz” veya “Vakfın parasını almış gibi elleri titriyor” gibi ata sözleri yaşamaktadır. Aslında, söylendiği gibi, bugünkü çağdışı davranışların çoğu, kafalarda var olan patriarkal bilincin bir neticesidir. Şu anda bizler acaba neredeyiz?

³³ F. Kanitz, *Srbija, Zemlja i Stanovništvo*, 2, Belgrad, 1985. 156.